

شورای عالی انقلاب فرهنگی

هیأت حمایت از کرسی‌های نظریه‌پردازی، نقد و مناظره
(ویژه علوم انسانی و معارف دینی)

طرح‌نامه ویژه‌ی کرسی‌های نوآوری

حوزه‌ی علمی بحث: اقتصاد اسلامی

عنوان نوآوری: تعریف و روش مذهب اقتصادی اسلام

نام نوآور: سید حسین میرمعزی

ضمیمه شماره یک آیین‌نامه برگزاری کرسی‌های نظریه‌پردازی، نقد و مناظره

توجه:

۱- لطفا همراه با طرحنامه های ارسالی تقاضا می شود رزومه کامل با مشخصات درخواستی زیر را به پیوست ارسال نمایید تا طرحنامه هر چه سریع تر در دستور قرار گیرد.

۲- طرحنامه های ارسالی یا باید از سوی اعضای هیأت علمی دانشگاهها، حوزه ها و مؤسسات علمی رسمی و معتبر باشند و یا از پیش در یکی از مجلات دارای اعتبار علمی - پژوهشی یا علمی - ترویجی به چاپ رسیده باشند و نسخه ای از مقاله چاپ شده و صفحه شناسنامه مجله به همراه طرحنامه ارسال گردد- وگرنه طرحنامه مورد بررسی قرار نخواهد گرفت.

لطفا مشخصات زیر را کامل و دقیق پاسخ دهید:

نام و نام خانوادگی: سید حسین میرمعزی

سطح تحصیلات: سطح چهار فقه و اصول و کارشناسی ارشد اقتصاد

رتبه علمی: دانشیار

رشته تحصیلی و حوزه تخصص: اقتصاد نظری و فقه الاقتصاد، تخصص در فلسفه اقتصاد اسلامی

عنوان طرحنامه کرسی: تعریف و روش مذهب اقتصادی اسلام

نوع کرسی پیشنهادی (نظریه، نوآوری، نقد و مناظره): نوآوری

دانشگاه/پژوهشگاه/حوزه و مؤسسه علمی محل عضویت هیأت علمی: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

نام مجله معتبر علمی که مقاله حاصل تحقیق پیشتر آنجا به چاپ رسیده است: فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد

اسلامی

حداقل پنج نفر از صاحب نظران و متخصصان در زمینه موضوع طرحنامه خود را با توجه به ابعاد علمی طرحنامه معرفی

نمایید:

حجج اسلام حسن آقا نظری - مصباحی مقدم - احمد علی یوسفی - سید رضا حسینی - علی اصغر هادوی نیا

نشانی منزل: دور شهر کوچه ۳۰ کوچه ۱۸ پلاک ۳۶

نشانی محل کار و تلفن: قم - بلوار پانزده خرداد - کوچه شهید میثمی - پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی - تلفن

۳۷۶۰۳۰۱۵

تلفن همراه: ۰۹۱۲۶۵۱۹۴۲۳ تلفن ثابت: ۳۷۸۴۷۶۴۸ فاکس: .....

وبسایت (URL): ..... پست الکترونیک (Email): h.mirmoezi@gmail.com

لطفاً پاسخ پرسش‌های زیر را به صورت کامل و دقیق مرقوم فرمایید.

۱. لطفاً مسأله‌ی اصلی را که نوآوری، ناظر به حل آن است تبیین فرمایید؟

نوآوری در این مقاله مرتبط با دو مسئله اصلی است:

۱. چیستی مذهب اقتصادی اسلام: مهمترین نوآوری در تعریف مختار توسعه اصول مذهب از اصول فقهی حقوقی به اصول اخلاقی است.

۲. روش استنباط و کشف اصول آن: در روش حرکت از روبنا به زیر بنا اثبات میشود که یک فقیه میتواند بر اساس فتاوی خود به کشف اصول مذهب بپردازد و اشکال شهید صدر ره وارد نیست و رجوع به آراء فقهی دیگران برای کشف اصول مذهب درست نیست.

۲. لطفاً پیشینه‌ی بحث را تشریح فرمایید.

الف. پیشینه تعریف:

شهید صدر در چند جا مذهب اقتصادی را با تعبیر مختلفی تعریف کرده است:

۱. مذهب اقتصادی روشی است که جامعه ترجیح می‌دهد در حیات اقتصادی و حل مشکلات عملی آن از آن روش پیروی کند.^۱

۲. مذهب اقتصادی مجموعه‌ای از نظریات اساسی است که مشکلات حیات اقتصادی را حل می‌کند.^۲

۳. مذهب اقتصادی شامل هر قاعده اساسی است که با اندیشه عدالت اجتماعی ارتباط دارد.^۳

۴. مذهب اقتصادی عبارت است از روش تنظیم حیات اقتصادی.^۴

۱. اقتصادنا، ص ۲۹ و ۳۷۷.

۲. همان، ص ۳۸۴.

۳. همان، ص ۳۸۱.

۴. شهید صدر در مقدمه کتاب اقتصادنا می‌فرماید: مراد ما از اقتصاد اسلامی مذهب اقتصادی اسلام است که در آن روش اسلامی در تنظیم حیات

گرچه عبارات شهید صدر متفاوت است؛ ولی با توجه به توضیحاتی که در ذیل این تعاریف آمده و برخی شواهد و قرائن دیگر و با نگاه جمع بین تعبیر فوق به این نتیجه می‌رسیم که از دیدگاه شهید صدر تعریف مذهب اقتصادی چنین است:

«مذهب اقتصادی عبارت است از: قواعد کلی روش تنظیم حیات اقتصادی در جهت حل مشکلات اقتصادی؛ قواعدی که با مفهوم معینی از عدالت اجتماعی در ارتباط‌اند.»^۵

شهید صدر در باره مذهب اقتصادی اسلام می‌گوید:

مقصود از اقتصاد اسلامی، مذهب اقتصادی اسلام است که در آن روش اسلامی تنظیم حیات اقتصادی تجسم پیدا میکند. تجسم این روش در مذهب اقتصادی اسلام به سبب محافظ فکری است که این مذهب دارد و بر آن دلالت میکند.^۶

در کلامی دیگر می‌گوید:

فرق مذهب اقتصادی در اسلام با بقیه مذبه‌های اقتصادی که بررسی کردیم در چارچوب دینی عام آن است. زیرا دین چارچوبی است که همه نظام‌های حیات در اسلام را شامل می‌شود. بنابر این اسلام در هر شعبه‌ای از شعبه‌های حیات وارد می‌شود بین آن شعبه با دین مزج میکند و آن شعبه از حیات را در چارچوبی از رابطه دینی انسان با خالقش و آخرتش صوغ می‌دهد.^۷

از مجموعه اظهار نظرهای ایشان در باره مذهب اقتصادی و مذهب اقتصادی اسلامی میتوان این تعریف را استنباط کرد: «مذهب اقتصادی اسلام عبارت است از اصول روش تنظیم حیات اقتصادی برای حل مشکلات

اقتصادی تصویر می‌شود. (همان، ص ۳۱)

^۵ . مذهب در عربی به معنای روش است و مذهب اقتصادی به مفهوم روش اقتصادی است. شهید صدر نیز در تعریف اول و چهارم تصریح می‌کند که مذهب اقتصادی روش تنظیم حیات اقتصادی است. بنا بر این باید تعاریف دیگر را که به مقوله روش بودن مذهب اقتصادی اشاره‌ای نکرده‌اند، بر این معنی حمل کنیم که مقصود از قواعد یا نظریات اساسی قواعد روش تنظیم حیات است. اگر اینگونه جمع نکنیم دو اشکال وارد می‌شود؛ یکی تهافت تعریف‌ها و دیگری عدم تناسب تعریف سوّم و چهارم با اسم مذهب. همچنین در برخی تعریف‌ها قید عدالت آمده است و در برخی دیگر این قید وجود ندارد. در علم اصول این قاعده مسلم است که اگر جمله مطلق و جمله مقید هر دو مثبت بودند و از جمله مثبت حصر فهمیده می‌شد، قاعده جمع بین این دو جمله، حمل مطلق بر مقید است. در اینجا نیز چنین است. کلمات دیگر شهید صدر به وضوح دلالت دارد بر اینکه قاعده مذهبی باید با مفهوم معینی از عدالت مرتبط باشد و در غیر اینصورت قاعده مزبور مذهبی نیست. ایشان عدالت را ملاک تفکیک قاعده علمی از قاعده مذهبی می‌داند. (ر.ک. اقتصادنا، ص ۳۶۲ و ۳۶۳) و این خود بهترین قرینه برای این مطلب است که شهید صدر قواعد غیر مرتبط با مفهوم عدالت را جزو قواعد مذهب نمی‌شمارد. بنابر این باید تعریف‌های ۱، ۲ و ۴ را که به این قید اشاره‌ای نکرده‌اند مقید به قید عدالت نماییم.

^۶ . شهید صدر، اقتصادنا، ص ۴۶.

^۷ . همان ص ۳۰۳.

اقتصادی از دیدگاه اسلام. این اصول باید در ارتباط با مفهوم عدالت اجتماعی از دیدگاه اسلام باشد. این اصول از منابع اسلامی کشف می‌شوند و دارای دو بخش ثابت و متغیرند.^۸

دو قید اخیر که به تعریف مذهب اقتصادی اضافه شد برای جدا نمودن مذهب اقتصادی اسلام از سایر مذاهب است.

پس از شهید صدر (ره) برخی از اقتصاد دانان مسلمان این تعریف را پذیرفته اند^۹ و برخی تعاریف دیگری از مذهب اقتصادی ارائه کرده اند که در ادامه به نقل و نقد آنها می‌پردازیم:

محمد عبدالله العربی اقتصاد اسلامی را به منزله یک مذهب تعریف کرده میگوید: اقتصاد اسلامی مجموعه اصول عامی است که از قرآن و سنت استخراج میکنیم تا اقتصاد را به حسب شرایط هر عصری بر اساس این اصول عام بنا کنیم.^{۱۰}

محمد شوقی الفنجری در تعریف مذهب اقتصادی اسلامی میگوید: مجموعه اصول اقتصادی اسلامی است که از صریح نصوص قرآن و سنت گرفته میشود. این اصول، اصول الهی محض هستند و چهار ویژگی دارند:

۱. منزله از خطا هستند لذا در هیچ حالی مجادله و اختلاف در باره آنها جایز نیست.
  ۲. ثابت هستند، به گونه ای که هیچ گونه تغییر و تبدیل در آنها جایز نیست.
  ۳. برای هر زمان و مکانی صلاحیت دارند به گونه ای که هر جامعه اسلامی با هر درجه ای از تحول اقتصادی و با هر شکلی از تولید به این اصول ملتزم میشود.
  ۴. تعداد این اصول کم است و عام هستند و در باره حاجات اساسی هر جامعه ای میباشند.^{۱۱}
- ظاهراً تعریف شوقی الفنجری شرح و تفصیل تعریف محمد عبدالله العربی است. این تعریف توسط بسیاری از اقتصاد دانان مسلمان به ویژه اهل تسنن پذیرفته شده است.^{۱۲}
- عبدالحمید محمود البعلی، نیز اصل تعریف فنجری در باره مذهب را میپذیرد^{۱۳} ولی مذهب را شامل همه اصول و احکامی که از آیات و سنت نبوی (ص) استفاده میشود می‌داند.^{۱۴}

^۸ . ر.ک. بررسی اندیشه های اقتصادی آیت الله شهید الصدر، مقاله «نقد و بررسی دیدگاه شهید صدر در باره هویت اقتصاد اسلامی»، سید حسین میرمعزی، ص ۱۳۳-۱۳۶.

^{۹۹} . برای نمونه ر.ک. مهلهل، متوکل بن عباس بن محمد، سمات الاقتصاد الاسلامی، ص ۴۰-۲۵ و صالح عوده، ریاض، مقدمه فی الاقتصاد الاسلامی، ص ۱۹-۱۱.

^{۱۰} . به نقل از الجنیدل، حمد بن عبدالرحمن، مناهج الباحثین فی الاقتصاد الاسلامی ج ۱ ص ۳۰.

^{۱۱} . شوقی الفنجری، د. محمد، المذهب الاقتصادي فی الاسلام، ص ۳۴ و ۳۹.

^{۱۲} . برای نمونه ر.ک. سری، حسن، الاقتصاد الاسلامی، مبادئ و خصائص و اهداف، ص ۲۳ و ابراهیم صالح، سعاد، مبادئ النظام الاقتصادي و بعض تطبيقاته ص ۳۱ و عبد الکريم، فتحی احمد و العسال، احمد محمد، النظام الاقتصادي فی الاسلام، مبادئه و اهدافه، ص ۱۸-۱۵ و النجار، عبدالصالح، تأصيل الاقتصاد الاسلامی، ص ۴۷-۴۶.

اولین بار شهید صدر در کتاب اقتصادنا روش کشف اصول مذهب اقتصادی اسلام را تحت عنوان «عملیة اکتشاف المذهب» مطرح کرده و به تفصیل بحث میکند. از دیدگاه ایشان دو راه برای کشف اصول مذهب متصور است:

۱. از طریق نصوصی که به یک اصل مذهبی تصریح کرده اند.^{۱۵}

ایشان معتقد است که گرچه برخی جوانب مذهب اقتصادی اسلام را میتوان از این طریق کشف کرد ولی بسیاری از نظریات و افکار اساسی مذهب از این طریق دست یافتنی نیست.

۲. از طریق احکام (رو بنا)

با توجه به این که قانون مدنی و نظام مالی به منزله رو بنای مذهب اقتصادی هستند، لذا میتوان با ترکیب این احکام و نگاه مجموعی به آنها و لحاظ هر حکم به عنوان جزیی از یک کل مرتبط منسجم، به قاعده عام مذهبی که زیر بنای این احکام و قوانین است و میتواند این مجموعه را توجیه کند، دست یافت.

به عقیده ایشان مفاهیم نیز در عملیات کشف مذهب از احکام نقش دارند. مقصود ایشان از مفهوم هر عقیده یا تصور اسلامی است که یک واقعیت تکوینی یا اجتماعی و یا تشریعی را تفسیر میکند. این مفاهیم ذهنیت اسلامی ما را برای فهم صحیح نصوص شرعی و غلبه بر مشکلاتی که در این مسیر وجود دارد، آماده میکند.

از دیدگاه ایشان روش دوم روش اصلی برای کف اصول مذهب اقتصادی است. با این وجود این روش با مشکلی مواجه است که یک مجتهد نمیتواند بر اساس فتاوی خودش از این روش استفاده کند و در بکارگیری این روش چاره ای جز رجوع به فتاوی دیگران نیست.

پس از ایشان تنها در دو مورد به این بحث پرداخته شده است. یکی در کتاب ماهیت و ساختار اقتصاد اسلامی^{۱۶} است که حجیت این روش مورد مناقشه قرار گرفته است و با شاگردان شهید صدر در این باره گفتگو شده است و یکی هم در مقاله روشهای کشف آموزه های اقتصاد اسلامی^{۱۷} است که محقق محترم به تفصیل در مورد روش امضا و تأسیس و کشف زیر بنا از رو بنا بحث کرده است. ایشان همین مطالب را در کتاب نظام اقتصاد مقاومتی تکرار فرموده اند.^{۱۸}

۱۳. البعلی، عبدالحمید محمود، اصول الاقتصاد الاسلامی، ص ۲۳-۲۲.

۱۴. همان، ص ۲۴.

۱۵. ر.ک. همان، ص ۳۷۱.

۱۶. یوسفی احمد علی، ماهیت و ساختار اقتصاد اسلامی، مرکز نشر آثار پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران ۱۳۷۹ هـ. ش.

۱۷. یوسفی، احمد علی، روشهای کشف آموزه های اقتصاد اسلامی، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، سال ششم، تابستان ۱۳۸۵.

۱۸. یوسفی، احمد علی، نظام اقتصاد مقاومتی، انتشارات نگاه فارسی، چاپ اول، ۱۳۹۵، ص ۷۰-۸۳.

در هیچیک از این موارد اشکالی که شهید صدر برای حرکت از رو بنا (قانون مدنی و نظام مالی) به زیر بنا (اصول مذهب) بر اساس فتاوی یک فقیه مطرح میکند حل نشده است. و نیز اینکه این حرکت مخصوص کشف اصول حقوقی است و مذهب دارای اصول اخلاقی است و کشف اصول اخلاقی مذهب روش دیگری را میطلبد، مورد بحث قرار نگرفته و از نوآوریهای این مقاله در بخش روش کشف مذهب است.

۳. کلمات کلیدی نوآوری را به اختصار مرقوم فرمایید.

مذهب اقتصادی _ اصول مذهب اقتصادی _ روش کشف مذهب اقتصادی _ مذهب اقتصادی و حقوق _ مذهب اقتصادی و فقه _ مذهب اقتصادی و اخلاق

۴. مبانی فلسفی نوآوری چیست؟ به اختصار شرح فرمایید:

نوآوری در عرصه تعریف و روش کشف مذهب اقتصادی است. مذهب اقتصادی یکی از سه شعبه دانش اقتصاد اسلامی است. این دانش شامل مذهب و نظام و علم اقتصاد است. مبانی فلسفی این دانش مشتمل بر مبانی هستی شناسانه و معرفت شناسانه و دین شناختی و علم شناسانه اسلامی است. این مبانی در کتب و مقالات حقیر به صورت مفصل بحث شده است. این نوآوری در بستر مبانی پیش گفته تحقق می یابد.

۵. مبانی مدیریتی: نگرش و بینش جوهر تدبیر و تدبیر اساس مدیریت است.

۶. به نظر جناب عالی، پیامدها و دست‌آورد نوآوری (آثار علمی و کاربردی مترتب بر آن) چیست؟

دست‌آورد این نوآوری در عرصه دانشی مشخص است. در این نوآوری دایره اصول مذهب از اصول حقوقی به اصول اخلاقی گسترش می‌یابد و نیز از اصول مرتبط با عدالت به اصول مرتبط با اهداف اقتصادی گسترش می‌یابد و مشکلی که شهید صدر در کشف اصول مذهب مطرح می‌کند حل می‌شود در عرصه کاربرد با توجه به اینکه مذهب اقتصادی اصول روش حرکت به سمت اهداف اقتصادی مورد نظر اسلام را تعیین می‌کند، سه کاربرد دارد:

۱. مذهب اقتصادی اسلام به منزله اصول حاکم بر نظام اقتصادی مطلوب اسلامی و لذا به فهم و استنباط این نظام کمک می‌کند.

۲. مذهب اقتصادی اسلام به منزله چارچوب نظام سازی متناسب با شرایط زمان و مکان است. یعنی طراحی نظام مطلوب اسلامی متناسب با شرایط خاص زمانی و مکانی و پیاده سازی آن باید در چارچوب این اصول انجام شود.

۳. مذهب اقتصادی به منزله چارچوب سیاستگذاری برای حرکت دادن نظام اقتصادی به سمت اهداف آن است.

اگر مذهب اقتصادی درست تعریف نشود و روش کشف اصول آن صحیح نباشد در هر سه کاربرد خطا خواهیم داشت.

۷. لطفاً ادله‌ی نوآوری را به صورت منقح تبیین فرمایید.

نظریه مختار در تعریف مذهب اقتصادی اسلام:

« مذهب اقتصادی اسلام عبارت است از قواعد کلی و ثابتی که از منابع (آیات و روایات و عقل) استنباط می‌شوند وزیر بنای فقه و اخلاق اقتصادی اسلامی بوده و برای تنظیم روابط اقتصادی در سه حوزه تولید و توزیع و مصرف در راستای رفع مشکلات و دستیابی به اهداف اقتصادی وضع شده‌اند.»

دلیل:

الف. اینکه اسلام دارای مذهب اقتصادی است مفروض گرفته شده و در این مقاله اثبات نشده است. به عبارت دیگر هستی مذهب اقتصادی اسلام مفروض عنه است و بحث در مورد چیستی آن است.

ب. چنانکه پیشتر بیان شد این بحث در بستر مبانی فلسفی دانش اقتصاد اسلامی انجام می‌شود و این مبانی هم مفروض گرفته شده است.

ج. مذهب اقتصادی مشتمل بر قواعد کلی زیر بنای فقه و اخلاق است و داخل کردن احکام فرعی فقهی و اخلاقی در مذهب خطا است. احکام فقهی و اخلاقی فروعات برخاسته از اصول مذهب هستند که در دو دانش فقه و اخلاق مطرح میشوند.

د. مذهب اقتصادی مشتمل بر اصول ثابت است و نمیتواند شامل اصول متغیر باشد. فرض وجود اصول متغیر در مذهب اقتصادی چنانکه از کلمات شهید صدر استاده میشود یک پارادوکس یا تناقض است. آنچه به شرایط زمان تغییر می‌کند قواعد نیست بلکه تطبیق این قواعد است. به عبارت دیگر تغییر در احکام و روابط اقتصادی متصور است ولی تغییر در قواعد روش تنظیم حیات اقتصادی متصور نیست. به همین دلیل شهید صدر نظریه منطقه الفراغ را در حیطه احکام مطرح می‌کند؛ نه قواعد کلی و هیچ یک از قواعدی که به عنوان قاعده مذهبی استخراج می‌کند قاعده متغیر نیست. بسیاری از اقتصاد دانان اسلامی نیز پس از شهید صدر مذهب را به اصول و مبانی ثابت تعریف کرده‌اند.^{۱۹}

ه. اصول مذهب تنها اصول مرتبط با عدالت نیست (آنگونه که شهید صدر ره می‌گوید) بلکه اصول مرتبط با اهداف اقتصادی را اعم از عدالت و امنیت و رشد اقتصادی را شامل میشود. این مطلب به تفصیل در مقاله پیوست بر آن استدلال شده است.

و. اصول مذهب تنها اصول زیربنای حقوق مدنی و نظام مالی نیست بلکه اصول زیر بنای احکام اخلاقی را نیز شامل میشود. زیرا اصول مذهب اصول روش حل مشکلات و دستیابی به اهداف اقتصادی است و نقش اخلاق در حل مشکلات و دستیابی به اهداف اقتصادی اگر بیش از فقه نباشد کمتر از آن نیست. بر این اساس باید گفت که مذهب اقتصادی اسلامی زیر بنای احکام فقهی و اخلاقی اقتصادی اسلام است و همانگونه که از احکام فقهی میتوان به تعدادی از اصول دست یافت از احکام اخلاقی نیز میتوان به این اصول رسید. اصولی همچون انصاف، اعتدال در هزینه کرد درآمد و ثروت، اتقان در عمل و ....

ز. اصول مذهب تنها اصول مرتبط با توزیع ثروت و درآمد نیست بلکه اصول مرتبط با تولید و مصرف را نیز شامل میشود. شهید صدر ره به درستی تصریح می‌فرماید که مشکلات اقتصادی ناشی از ظلم و کفران نعمت است. سپس ظلم را به سوء توزیع و کفران نعمت را به سستی در بهره‌برداری از طبیعت تفسیر مینماید. و مصداق روشن کفران نعمت در درست مصرف نکردن نعمت است و از مهمترین عوامل مشکلات اقتصادی تجمل‌گرایی، اسراف و تبذیر است. در اسلام نیز احکام فراوانی برای تنظیم درست مصرف و تبیین انگیزه‌ها و حدود مصرف تشریع شده است.

^{۱۹} . برای نمونه ر.ک. المذهب الاقتصادي فی الاسلام، محمد شوقي الفنجري، صص ۴۳-۳۰؛ مبادئ النظام الاقتصادي الاسلامي، سعاد ابراهيم صالح، ص ۲۷؛ الاقتصاد الاسلامي، مصلح عبد الحی النجار، ص ۴۶ و ۴۷؛ النظام الاقتصادي فی الاسلام، مبادئه و اهدافه، فتحي أحمد عبد الكريم و أحمد محمد عسال، صص ۱۸-۱۵؛ مناهج الباحثين فی الاقتصاد الاسلامي، د. حمد بن عبد الرحمن الجنيدل، ج ۱، صص ۳۳-۳۱.

نظریه مختار در روش کشف مذهب اقتصادی

اصول مذهب اقتصادی اسلام مبتنی بر مبانی بینشی و زیر بنای احکام اخلاقی و فقهی اسلامی است. از این رو برای دستیابی به اصول مذهب سه راه به شرح زیر وجود دارد:

یک. کشف اصول مذهب به عنوان زیر بنا از احکام اخلاقی و فقهی به عنوان رو بنا از طریق استدلال اِنّی.

دو. استنتاج اصول مذهب به عنوان رو بنا از آموزه های هستی شناسانه به عنوان زیر بنا از طریق استدلال لَمّی

سه. استناد به نصوصی که به یک اصل تصریح کرده اند.

در مورد راه اول فقیه میتواند پس از اجتهاد اول (استنباط احکام اخلاقی و حقوقی) به اجتهاد دوم (استنباط اصل مذهبی از احکام) بپردازد. در اجتهاد دوم ممکن است فقیه با یکی از دو صورت زیر روبرو شود:

۱. در میان احکام مربوط به یک موضوع مثل منشأ درآمد، اکثر احکام مبتنی بر یک اصل باشند برای مثال اکثر قریب به اتفاق احکام بر این اصل مبتنی باشند که «کار منشأ درآمد است» و تعداد بسیار کمی از احکام در باب اجاره یا بیع با آن اصل تنافی داشته باشند. در این صورت مجتهد اطمینان مییابد که اصل زیر بنای اکثر احکام همان اصل مذهبی درست است و در مورد استثنائات یکی از دو احتمال وجود دارد:

الف. در مورد این استثنائات در استنباط حکم اشتباه کرده است.

ب. در این استثنائات در استنباط حکم اشتباهی نکرده بلکه حکم مبتنی بر اصل مذهبی دیگری است. اما مجتهد به این احتمال که اصل مذهبی صحیح نباشد اعتناء نمیکند زیرا بسیار بعید است که اکثر احکام سازگار با اصل مذهبی مستنبط باشند و در عین حال مجتهد در استنباط اصل اشتباه کرده باشد به ویژه که میداند در مقام ثبوت و متن شریعت نیز به دلایل پیشین اصلی که استثناء نخورده باشد وجود ندارد.

۲. در میان احکام مربوط به یک موضوع اکثر احکام مبتنی بر اصلی مذهبی باشند و تعداد قابل توجهی از احکام نیز با این اصل منافات داشته باشند. در این صورت است که سه احتمال وجود دارد:

یک. هر دو استنباط در اجتهاد اول و دوم صحیح باشد به بیانی که در نقد قول شهید صدر گذشت.

دو. مجتهد در اجتهاد اول اشتباه کرده باشد

سه. مجتهد در اجتهاد دوم اشتباه کرده باشد.

در این صورت نیز چون فرض بر این است که مجتهد قواعد استنباط را در هر دو اجتهاد رعایت کرده است و از سویی علم اجمالی به نادرست بودن یکی از این دو اجتهاد نیز ندارد، لذا باید حکم کند که هر دو اجتهاد صحیح است.

لازم به ذکر است که این صورت که ۵۰ درصد از احکام مطابق با اصل و ۵۰ درصد مخالف آن باشند یا اینکه ۴۰ درصد از احکام موافق با اصل و ۶۰ درصد آنها مخالف با اصل باشند اتفاق نمی‌افتد؛ زیرا در این صورت مجتهد در اجتهاد دوم نمیتواند به ظن معتبری در رابطه با اصل برسد. لذا شهید صدر نیز در سر تا سر کتاب اقتصادنا در مواردی که در صدد کشف اصل مذهبی از فتاوی خود بوده با استثنائاتی مواجه شده است که نتوانسته بر اساس اصل مذهبی توجیه نماید. از این رو، بر اساس روش مختار خود در کشف اصول مذهب به دنبال فتاوی موافق از فقیهان دیگر رفته است و فتاوی خود را در ضمایم توضیح داده است.

استدلال تفصیلی در مقاله پیوست در ضمن توضیح و نقد روش شهید صدر ارائه شده است.

۸. از نظر جناب عالی نقطه برجسته در نوآوری شما که در دیگر نوآوری های دارای مبنای موضوعی مشترک یا واحد

وجود ندارد، کدام است؟

پیش از این بیان شد

۹. سیر تاریخی پیدایش و تکون نوآوری خود را (حدالامکان با ذکر زمان و مراحل عمده ی آن) مرقوم فرمایید.

حقیر حدود یک دهه است که در باره فلسفه دانش اقتصاد اسلامی به مطالعه و تدوین مقاله و تدریس میپردازم. یکی از مباحث فلسفه دانش اقتصاد اسلامی بحث از هستی و چیستی و روش مذهب اقتصادی است. در ضمن مطالعات در این باره حقیر به این نتایج در مورد تعریف و روش کشف مذهب رسیدم.

۱۰. آیا این نوآوری، به اجمال یا تفصیل، در مجله یا کتاب ارائه گردیده است؟ (نشانی آن را مرقوم دارید).

در ضمن مقاله ای که در مجله علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی منتشر شده است آمده است.

تعریف و روش کشف مذهب اقتصادی اسلام، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، دوره ۱۵، شماره ۵۷، بهار

۱۳۹۴، صفحه ۵-۲۹.

۱۱. آیا تاکنون نوآوری مورد نقد قرار گرفته است؟ (نشانی آن را مرقوم فرمایید)

توسط ارزیابان مقاله نقد شده است

۱۲. اگر نکات دیگری را لازم میدانید مرقوم نمایید.

نظر کمیته داوران:

امضاء دبیر کمیته داوران:

نظر دبیرخانه هیات حمایت از کرسی های نظریه پردازی، نقد و مناظره